

МОЎНЫЯ КАНТАКТЫ НА БЕЛАРУСКА-ЛІТОЎСКІМ СУМЕЖЖЫ

Аналіз моўных дадзеных паўночна-заходняй дыялектнай зоны дазваляе больш поўна ўявіць міжмоўнае ўзаемадзеянне на беларуска-літоўскім сумежжы. Высокі паказчык наяўнасці ў гэтай зоне слоў літоўскага паходжання ўказвае на інтэнсіўны працэс моўнага ўзаемапраанікнення розных пластоў лексікі ад геаграфічных назваў да бытавой з вузкаю і шырокаю сфераю карыстання. Асноўнымі механізмамі лексічнай адаптацыі з'яўляюцца запазычанне і калькаванне. Праведзены аналіз літуанізмаў у беларускіх гаворках [1] значна пашырыў дыяпазон даследаванняў па балта-славянскай праблеме і дазволіў гаварыць пра пэўныя сляды балтыйскага субстрата на гэтай тэрыторыі. Аднак не менш распаўсюджанай праявай гэтых моўных кантактаў могуць быць і калькі, так званыя беларускія новаўтварэнні, якія ўзніклі ў межах беларуска-літоўскай кантактнай моўнай зоны і ўтвораны па літоўскай мадэлі з захаваннем беларускіх элементаў. Устаноўленыя даследчыкамі літоўскія калькі ў большасці сваёй патрабуюць перагляду [2; 3; 4; 5; 6]. Збор поўнага корпусу літоўскіх калек у беларускіх гаворках з'яўляецца актуальным і сёння. Крытэрыямі для іх устанаўлення могуць выступаць лінгвагеаграфічны і семантычны.

Прыкладам уплыву літоўскай моўнай сістэмы можа быць дзеяслоў *змятліць* са значэннем 'абмесці'. *Нада жыта змятліць* (Пастаўскі р.) [9, т. 2, с. 318]. На наш погляд, дадзенае семантычнае новаўтварэнне ўзнікла на літоўскай глебе ад дзеяслова *šluoti* 'мятлой, крылам ці чым іншым прыбіраць, рабіць чыстым; часаць (лён) і інш.' < *šluota* (мятла) [10]. Так, літоўскай пары *мятліць* — *мятла* адпавядае беларуская пара *мясці* — *мятла*. На карысць таго, што літоўская мова магла стаць мовай-крыніцай указвае існаванне цэлага раду прэфіксных дзеясловаў з рознай семантыкай.

Вынікам поўнага захавання ўнутранага зместу, характэрнага для літоўскай мовы, і ўвасобленай у беларускую моўную сістэму словаўтваральнай структуры з'яўляецца дзеяслоў-амонім *пракідацца* (*пракідваць, пракінуцца*) 'запраўляць (заправіць) чым-н.' і дзееспрыметнік *пракідаваны* (*пракініны, пракінуты*) 'тс'. *Пракідаліся аляям, маслам пасным і елі кашу. Не пракідвала кашу. Трэба пракінуць суп скваркамі* [9, т. 4, с. 82–83]. Агульная мяжа пераважнага пашырэння гэтых форм у беларускіх гаворках вызначаецца па лініі Смаргонь — Астравец — Паставы — Браслаў — Верхнедзвінск, а таксама на сучасных тэрыторыях Літвы (Швянчоніс) і Латвіі (Даўгаўпілс). Прататыпам гэтых новаўтварэнняў мог стаць літ. *prasimèsti* '18. Зрабіць смачным, заправіць (тлушчам, маслам, малаком)' [10], параўн. *prasimèsti* // *пракідацца* (зваротная часціца *-si-* ў літоўскіх дзеясловах заўсёды знаходзіцца пасля прэфікса). Па той самай мадэлі ўтвораны незваротны дзеяслоў *pramèsti* // *пракінуць*. Сюды ж трэба аднесці і занатаваныя *прыкінуць* (Ігналінскі, Глыбоцкі р-ны) і *прыкіданы* (Браслаўскі р.) [9, т. 4, с. 140–141], якія тоесна суадносяцца з літ. *primèsti* [10].

Не выключана, што перадача плана зместу і выражэння літоўскага дзеяслова *prisimèsti* ‘17. Прычапіцца (пра хваробу)’ [10] паспрыяла ўзнікненню новай лексемы *прыкідавацца (прыкінуцца)* ‘прыставаць (прыстаць) (пра хваробу)’ [9, т. 4, с. 140–141]. *Рожжа прыкідаваецца. Зімно, прыкінулася рана, і не гоіцца рука.* Магчыма, што і намінацыя *prĩkĩdзь (прыкідка)* ‘запаalenie’ [9, т. 4, с. 141] магла развіцца на базе літоўскай адзінкі *prĩmètimas > prisimèsti* ‘19. Заносіць мікробы, пашырацца (пра рану)’ [10]. *Прыкіць прыкідаецца, як разгнаець крывава мазоль. Ніякай прыкіткі нет.* Лінгвагеаграфія гэтых інавацый шырока прадстаўлена ў этымалагічным слоўніку беларускай мовы [7], аднак не зусім ясная крыніца іх паходжання. Варта зазначыць і тое, што ў літоўскай мове існуе цэлы шэраг дзеясловаў *apsimèsti* ‘захварэць’, *atsimèsti* ‘прайсці (пра хваробу)’, *ĩsimèsti* ‘захварэць; прыкінуцца хворым’, *permèsti* ‘перамагчы хваробу, выздаравецць’, *uĩmèsti* ‘выклікаць хваробу’ [10].

У тэматычным слоўніку «Жывёльны свет» рэгіструюцца лексемы *адсырнець, адпусціцца, абнсьцца, звзльжыць (адвзльжыць), намїкнуць (прамїкнуць)* са значэннем ‘адсырэць, стаць вільготным (пра сена)’ [8]. Зафіксаваны ў кантактнай зоне дзеяслоў *адпусціцца* ‘адсырэць’ напрамую звязаны з літ. *atsilĩjĩsti* (літар. *адпусціцца*), адно са значэнняў якога ‘адсырэць альбо набрацца сырасці, вільгаці’ [9]. З тоеснай семантыкай на паўночным захадзе Беларусі фіксуюцца *абнсьцца* ‘адсырэць, зрабіцца вільготным’ і *амнсьцца* ‘тс’. *Амнілося адзенне, але хто гэта дапусціць, кап сплесніла. Амніваецца сена, ужо раса пацягнула* [9, т. 1, с. 124]. Верагодна, што дадзеныя рэфлексійныя формы маглi развіцца пад уздзеяннем літ. *atsĩgėrtĩ* (адпїцца) ‘адсырэць’ < *gėrtĩ* (пїць) [9]. Такім чынам, лексемы *адпусціцца, абнсьцца* і *амнсьцца* на фоне матываваных па сваім паходжанні *звзльжыць, намїкнуць* можна лічыць беларуска-літоўскімі калькамі.

З’явай такога кшталту можа быць бел. дыял. *запусціць* ‘падкалаціць; заліць’. *Жуток вараць, мукой запусцяць, туды грыткою — гэта жур* (Пастаўскі р.). *Такую картошку запущу малаком і пяку бабку* (Шальчынінкайскі р., Літва) [9, т. 2, с. 244]. Семантычна бел. дыял. *запусціць*, магчыма, ствараецца на базе літоўскага амоніма *lėĩsti* ‘рабіць больш мяккім, вадкім; ліць; сыпаць’ (літар. *пускаць*) [10].

Такім чынам, лакалізацыя лексічных калек у беларуска-літоўскай кантактнай зоне сведчыць пра перакрываванне двух моўных слоўнікаў, глыбіню міжмоўнай камунікацыі і тыя цесныя моўныя сувязі, якія цягнуцца ўжо больш за тысячагоддзе.

ЛІТАРАТУРА

1. Лаучюте, Ю. Словарь балтизмов в славянских языках. — Л., 1982.
2. Чекман, В.Н. К проблеме литовско-белорусских лексических связей // Baltistica. — 1972. — Т. VIII. — № 2. — С. 147.
3. Грынавецкене, А.І., Мацкевіч, Ю.Ф. і інш. Вачыма аўтараў // Slavia Orientalis. — 1990. — Т. XXXIX. — NR. — 3–4. — С. 317.
4. Астрэйка, В.Д. Славяна-балцкае лексічнае ўзаемадзеянне ў гаворках паўночна-заходняй дылектнай зоны беларускай мовы // Беларуская лінгвістыка. — 2010. — Вып. 65. — С. 15–17.

5. Цыхун, Г.А. Беларуска-літоўскія калькі // *Slavistica Vilnensis*. — 2005–2009. — *Kalbotyra*. — Т. 54. — № 2. — С. 109.
6. Grinaveckienė, E. Lietuviškos kilmės leksiniai vertiniai baltarusių paribio šnektose / *Baltistica*. — 1990. — Т. XXVI. — № 2. — Р. 166–172.
7. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т.10 II / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа: уклад. Р.М. Малько, М.П. Антропаў, Г.А. Цыхун // рэд. Г.А. Цыхун. — Мінск, 2005. — С. 91–92.
8. Жывёльны свет: тэат. слоўн. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа: склад.: В.Дз. Астрэйка і інш. — Мінск, 1999.
9. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. — Т. 1–5. — Мінск, 1978–1986.
10. Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002) // Lietuvių kalbos institutas [Электронны рэсурс]. — 2011–2013. — Рэжым уваходу: <http://www.lkz.lt/startas.htm>. — Дата ўваходу: 12.03.2013.